

Főbb irányzatok a tolmácsolás kutatásában

G. Láng Zsuzsa

1. A tolmácsolás mint szakma

A tolmácsolás a konferenciatolmácsolás megjelenésével egyidőben, a huszadik század második felében vált szisztematikus vizsgálódás tárgyává. Két fő oka lehet annak, hogy – különösen az 1980–90-es években – megnőtt a tolmácsolással foglalkozó elméleti munkák és szakmai rendezvények száma:

(1) A „szakmásodás”, azaz a **szakképzett tolmácsok** megjelenése. A tolmácsolási munka színvonalának ellenőrzése, biztosítása szükségessé tette a tolmácsolással kapcsolatos, folyamat- és termékorientált empirikus kutatásokat, annak érdekében, hogy a szakképzett tolmácsok minél jobban megfelelhessenek a piaci elvárásoknak („user expectations”, Kurz 1989). Az ilyen irányú kutatásokat a konferenciatolmácsok nemzetközi szervezete, az AIIC is szorgalmazza, szakmai továbbképzések és tagjainak körében végzett felmérések szervezésével (pl. a tolmácsoknak a kommunikáció folyamatában játszott szerepéről: ld. Altman 1990).

(2) A magas színvonalú tolmácsutánpótlás iránti igény ugrásszerű növekedése ráirányította a figyelmet a színvonalas **tolmácsképzés** fontosságára: olyan képzésre van szükség, amely módszertanának kialakításakor figyelembe veszi a legújabb kutatási eredményeket, a program és tananyag összeállításakor pedig az aktuális piaci elvárásokat. A képzés előfeltételül szabott adottságok, képességek vizsgálata, a tolmácsolási készségek fejleszthetőségének megállapítása és a fejlesztési módszerek kidolgozása, valamint a teljesítmény mérése csak akkor lehetséges, ha ezek ellenőrzött és verifikálható kísérleti eredményeken, kipróbált modelleken alapulnak.

A konferenciatolmácsolás mint szakma az 1940-es években kezd kialakulni. Az első tolmácsképző iskolák a genfi Ecole d’Interprètes (1941), később ETI, valamint a párizsi ESIT (Ecole Supérieure d’Interprètes et de Traducteurs), számos nagyhírű tolmácsot alkalmaztak tanárként, és az itt végzetek nagy része nemzetközi szervezetekhez került (Ilg & Lambert 1996). A **konzekutív tolmácsolást** (Consecutive Interpreting, CI) először a Népszövetségben, majd egy ideig az ENSZ Biztonsági Tanácsában alkalmazták. Azóta elsősorban kétnyelvű tárgyalásokon ill. konferenciákon használják, de a szinkron térnyerése óta vesztett jelentőségéből. A **szinkrontolmácsolás** (Simultaneous Interpreting, SI) első alkalmazására a nürnbergi perben került sor, majd az ENSZ Közgyűlésében kezdték alkalmazni. Mára már szinte nincs nemzetközi találkozó, politikai vagy üzleti tárgyalás, szakmai konferencia, sajtótájékoztató szinkrontolmácsolás nélkül.

2. A személyes tapasztalatra épülő, korai publikációk („personal theorising”)

A tolmácsolást hosszú ideig a fordítás egyik alfajának, szóbeli fordításnak tekintették, ezt tükrözi a Kade-féle felosztás is (Kade 1968), amely az „általános fordítástudomány” (Translationswissenschaft) alá sorolja be mind a „fordítástudományt” (Übersetzungswissenschaft), mind pedig a „tolmácsolástudományt” (Dolmetschwissenschaft).

A gyakorló tolmácsok azonban erről kezdettől fogva másként gondolkodtak: mind Herbert (1952) a konferenciatolmácsoknak szánt kézikönyvében, mind pedig Rozan (1956) a jegyzetelésről írt, mára klasszikussá vált könyvében, elsősorban azokra a jellegzetességekre hívják fel a figyelmet, amelyek a elhangzó szöveg beszélt nyelvi jellegéből fakadnak: az éppen elhangzó szöveg megfelelő értelmezésének fontosságára, és a szövegértéssel és megtartással kapcsolatos stratégiákra.

A gyakorló tolmácsok, így Seleskovitch (1975) is, a tolmácsolás sajátos, más nyelvi tevékenységre nem jellemző vonásait hangsúlyozzák: a szövegszinttől való elszakadás, „deverbalizáció” fontosságát, a tolmácsolási munkára jellemző kötöttségeket (tempó, időkeret, egyszeri elhangzás, hiányok kipótlása, stb.), ezért elzárkóznak attól, hogy a nyelvészet vagy korai fordításelmélet tanulságait megpróbálják a tolmácsolásra alkalmazni. Ezen nincs is mit csodálkozni: mint Pöchhacker (1994: 20) utalt rá, nem szabad megfélemleni arról, hogy a Seleskovitch-féle „théorie du sens” megalkotásakor a nyelvészeti kutatásokban még háttérbe szorult a beszéd mint parole, performancia vizsgálata, és a nyelvészek még alig léptek túl a mondatszintaxis kategóriáin. Seleskovitch így ír erről:

A nyelv, ahogyan azt a nyelvtanok és szótárak leírják, sok különböző jelentést kínál tudományos vizsgálódásra; ezzel szemben a beszédperformancia a beavatott hallgató számára csak egyet: azt, amit a beszélő kívánt kifejezésre juttatni.

(...) Ennélfogva a tolmácsolás elmélete nem a leíró vagy komparatív nyelvészettel, hanem a beszédperformanciával foglalkozik; tanulmányozza és összehasonlítja az eredeti és a tolmács által közölt üzenetet, valamint a megértés és kifejezés folyamata által kínált tényeken keresztül megkísérli felfedni a gondolkodás és beszéd közötti kölcsönhatást. (Seleskovitch 1976: 94)

A Seleskovitch által kidolgozott „théorie du sens” értelmében a tolmácsolás folyamata három szakaszra osztható: megértés (comprehension); a gondolat elvonatkoztatása a nyelvi formától (deverbalisation, conceptualisation, sens); és a szöveg újraalkotása célnyelven (reformulation). Ezt az elgondolást Lederer próbálta kísérleti úton igazolni: egy kb. 60 perces konferenciaanyag tolmácsolását elemezte, két tolmács által készített változatban. A felvételt stopper segítségével 3 másodperces szakaszokra osztotta, és megkísérelte azonosítani a tolmácsolási folyamat egyes mozzanatait, majd ennek nyomán egy nyolc műveletből álló, leíró modellt állított fel: 1. hallás („audition”), 2. szövegértés

(„compréhension de la langue”), 3. fogalmi szint („conceptualisation”), 4. kifejezés a kognitív memória segítségével („énonciation a partir de la memoire cognitive”), 5. a helyzet ismerete („connaissance de la situation”), 6. auditív kontroll („controle auditif”), 7. transzkódolás, azaz szószintű megfeleltetés („transcodage”), 8. a specifikus jelöltek felidézése („évocation de signifiants spécifiques”). Bár utal a szituáció és a résztvevők előzetes ismereteinek („bagage cognitif”) fontosságára, ezek nem épülnek bele a modellbe. A kísérlet során alkalmazott módszerek azonban több szempontból is kifogásolhatók (Pöchhacker 1994), pl. az időmérés módja, ill. azon előfeltevés miatt, miszerint komplex kognitív folyamatokat egymást követő, időben mérhető szakaszokra lehetne bontani.

A „théorie du sens” hosszú időre meghatározta a tolmácsolásról és a tolmácsolás tanításáról való gondolkodás irányát és iskolát teremtett (párizsi iskola*). Jelentősége vitathatatlan abban, hogy a szöveg **értelmére** („sens”: a beszéd kognitív és emotív tartalma, amit a hallgató a kontextus és saját nyelvi és nyelven kívüli ismeretei alapján alkot), **mondanivalójára** („message”: a beszéd üzenete) irányítja a figyelmet, és egy tágabb, pszichológiai megközelítést képvisel a szószintű megfeleltetés, a transzkódolás helyett. A mondanivaló „kicsomagolásának” különösen az oktatás kezdeti szakaszában nagy szerepe van abban, hogy a tolmácsolás jelöltek megtanuljanak elszakadni a forrásnyelvi szöveg felszíni szerkezetétől. Mivel azonban a „théorie du sens” olyan tézisekre épül, amelyeket kísérleti úton sem megerősíteni, sem cáfolni nem lehet („Nem bizonyítható, hogy Seleskovitch téved, mint ahogy az sem, hogy igaza van” állítja Jensen (1985: 107), ezért szinte dogmaként épült be a képzési gyakorlatba, és sokáig nem tette lehetővé a továbblépést az elmélet szintjén sem.

Daniel Gile (1990), aki eredeti foglalkozását tekintve matematikus, a japán nyelv professzora és konferenciatorolmány, valamint az „új párizsi iskola” vezető személyisége, hívja fel legmarkánsabban a figyelmet arra, hogy személyes teóriák gyártása („personal theorizing”) egyre inkább gátolja, mintsem segíti az előrelépést:

A tolmácsolásról szóló irodalomban döntő többséget képviselnek a személyes teóriák, és háttérbe szorul a tudományos kutatás. A személyes teóriák nagymértékben hozzájárultak a tolmácsolás kutatásához és elméletéhez. Mára azonban a fejlődés gátjává váltak, ennél fogva több tudományos kutatásra van szükség, különösen pedig arra, hogy növeljük a tolmácsolásról rendelkezésre álló adatok mennyiségét. (...) A személyes teóriák személyes tapasztalatokon és intuíción alapulnak, és nem kell megfelelniük a tudományos vizsgálódással szemben támasztott szigorú elveknek és szabályoknak. Ennél fogva téves következtetésekre lehet jutni anélkül, hogy ellenőrizhető lenne hol, hogyan mentek félre a dolgok – míg a tudományban beépített kontrollak vannak. (Gile 1990: 28)

---

* Megj.: A párizsi iskola részletes bemutatását ld. ebben a számban a *Műhelyek bemutatása* c. rovatban.

3. Az empirikus kutatások kezdete

1976-ban lát napvilágot Gerver (1976) tanulmánya, amely első ízben ad áttekintést arról, milyen empirikus (főleg experimentális pszichológiai) kutatások folytak eddig a tolmácsolás terén. A tanulmány bevezetőjében Gerver így ír:

Valójában kevés tényleges kutatás folyt e témával kapcsolatban, akár pszichológusok, nyelvészek, akár tolmástanárok részéről. (...) Néhány pszichológustól eltekintve, szinte alig akad olyan, készségekkel, kognitív pszichológiával, vagy pszicholingvisztikával foglalkozó szerző, aki egyáltalán említést tenne arról, hogy a szinkrontolmácsolás milyen komplex készségeket kíván. (Gerver 1976: 165)

Gerver ezt a jelenséget a következőkkel magyarázza: a konferenciatolmácsolás, és különösen a szinkrontolmácsolás, viszonylag újkeletű tevékenység; rendkívül komplex feladat, amelynek során a megszokott verbális viselkedéstől eltérően, nemcsak egyidőben kell beszélni és figyelni, hanem a forrásnyelvi üzenet komplex átalakítását és célnyelvi megformálását is el kell végezni; továbbá nem szabad figyelmen kívül hagyni egy sor nyelvi, motivációs, szituációfüggő tényezőt sem. Említést tesz azokról a korai kutatásokról, amelyek a célnyelvi redundanciának a „követési távolságra” („ear-voice span”, „lag time”) tett hatását vizsgálták (Treisman 1965), amelyek során bebizonyosodott, hogy a döntések megnövekedett számának következtében nagyobb a követési távolság szinkrontolmácsolás esetén, mint „shadowing” közben (egynyelvű folyamatos követés azonos nyelven). Gerver beszámol Goldman-Eisler (1968) azóta sokat vitatott tanulmányáról, amely a beszéd és a szünetek időbeli megoszlásával foglalkozik a célnyelvi és a forrásnyelvi beszédben, és azt a következtetést vonja le, hogy ez a tervezés és beszédprodukciónak a váltakozásával van összhangban – feltételezve, hogy a tolmácsok lehetőleg felváltva beszélnek és gondolkodnak, és igyekeznek csökkenteni az átfedést a két tevékenység között.

A forrásnyelvi beszédtempó növekedésével kapcsolatban maga Gerver végzett érdekes kísérletet: shadowing és szinkron végzése közben a tempót 95 szó/percről 164 szó/percre növelte. Bebizonyosodott, hogy a shadowing során a teljesítmény csak 142-164/perc tempónál kezd romlani, míg a követési távolság 2-3 szó lemaradás, tempótól függetlenül. Ezzel szemben a szinkrontolmácsolásnál 5-ről 8,5 szóra nőtt a lemaradás a tempó növelésekor, és a célnyelvi beszédtempó közben alig változott: a tolmácsok kevesebbet beszéltek, és több szünetet tartottak.

Csernov (1969) aki maga is szinkrontolmács, úgy találta, hogy a tolmácsok bizonyos tudatos sűrítő stratégiákat alkalmaznak, ha a forrásnyelvi beszédtempó meghaladja a sajátjukat, vagy a célnyelvi szöveg hosszabb az eredeténél. Csernov (1969) a szovjet pszicholingvisztika eredményeire támaszkodva megalkotta a „szubjektív redundancia” fogalmát („subjective sense redundancy”), amely szerint a szinkrontolmácsolást a célnyelvi szöveg redundanciája teszi lehetővé azért, hogy az egymást erősítő redundanciák alapján a szöveg többé-kevésbé biztonságosan kiszámíthatóvá válik. (A „redundancia” nemcsak nyelvi

hanem nyelven kívüli elemeknek, pl. a kontextusból származó információknak is köszönhető.)

Ugyancsak érdekes eredmények születtek a forrásnyelvi beszéd szegmentálásával kapcsolatban: Barik (1969) állítását, miszerint a forrásnyelvi szünetek jelentésbeli egységek szerint tagolják a szöveget a tolmács számára, Goldman-Eisler (1972) vizsgálta, és ennek során a szegmentálás három módját különböztette meg:

- (1) a szünetek közötti beszédszakaszok kódolása a forrásnyelvivel megegyező módon („identity”);
- (2) a kódolás megkezdése a beszédszakasz vége előtt („fission”);
- (3) két vagy több szakasz összekapcsolása és kódolása („fusion”).

A szinkrontolmácsok körében végzett vizsgálatok szerint az átlagos megoszlás: 1. 11%; 2. 48%; 3. 41%. (Az 1. típusú szegmentálás aránya tovább növekedett gyors beszédtempónál és német forrásnyelv esetében.) A kísérlet azt mutatta, hogy a jelentés egysége („unit of meaning”) amivel a tolmácsok dolgoznak, nem lexikai, hanem predikatív jellegű, és a bemeneti szöveg szegmentálása propozicionális elvek alapján történik.

Gerver további kísérletet végzett jól tagolt, és rosszul tagolt szöveggel (gyenge hangsúly és intonáció, szünetek 0,25 másodperc felett kitörölve). Azt találta, hogy az utóbbi esetében jelentősen romlik a teljesítmény, és a célnyelvi tagolás (szünetek) kevésbé esik egybe a forrásnyelvivel. Ebből arra következtetett, hogy a forrásnyelvi szünetek segítenek a tolmácsoknak a szöveg szegmentálásában, dekódolásában, és a forrásnyelvi szöveg kódolásában.

Bár mára már túlhaladottnak számít, érdekes megemlíteni Barik (1971) hibatipológiáját:

- (1) kihagyás („omission”): szószintű, szövegértés hiányából fakadó, lemaradásból fakadó, összevonás,
- (2) hozzáadás („addition”): kifejtő-magyarázó jellegű,
- (3) csere („substitution”).

Megjegyzendő azonban, hogy e kategóriák valójában csak laboratóriumi körülmények között alkalmazhatók: nem felelnek meg az autentikus tolmácsolási helyzet támasztotta kritériumoknak, amikor az aktuális helyzet és funkció dönti el, milyen tolmácsolási stratégia a megfelelő.

Kahneman (1973) a figyelem problémáját járja körül, bemutatva, hogy a korábbi feltevésekkel ellentétben a figyelem megosztható különböző feladatok között, a megosztás aránya a személyes diszpozíció és a pillanatnyi szándék függvénye. Az igénybevétel növekedésével azonban a megosztottság fokozatosan megszűnik, és mint azt a folyamatábrák is mutatják, a figyelem a nehezedő mozzanatra összpontosul (nehezen hallható vagy tartalmilag nehezen érthető beszéd esetén kevesebb figyelem jut a bemeneti/kimeneti szöveg ellenőrzésére). E figyelem-felfogás szolgál majd alapjául a Gile (1995) által kifejlesztett „erőfeszítés” modellnek („effort model”), amely a feldolgozó kapacitás („process-

ing capacity”) dinamikus és rugalmas megosztását feltételezi a tolmácsolási folyamat során.

Gervernek ez az 1976-ban publikált tanulmánya volt az első rendszerező áttekintés a tolmácsolásról szóló kutatások körében. A másik mérföldkőnek az a nemzetközi konferencia tekinthető, amelyet Velencében, 1978-ban rendeztek (*NATO Symposium on Language, Interpretation and Communication* címmel), amikor először hallattak magukról az interdiszciplináris kutatásokat szorgalmazó, ún. „természettudományos iskola” (natural sciences community) képviselői. Ezzel kezdetét veszi a tolmácsolással foglalkozó „humán” szakemberek (liberal arts community) és az empirikus kutatásokat folytatók hosszú éveken át tartó megosztottsága anélkül, hogy a különböző megközelítések, nézetek termékenyítőleg hathattak volna egymásra.

Barbara Moser-Mercer még 14 évvel később is így ír erről az általa szerkesztett *Bridging the Gap* című tanulmánykötetben, amely, mint a címe is mutatja, a két tábor közti szakadékot hivatott áthidalni:

A tolmácsolással foglalkozó kutatók két csoportra oszthatók, ahol a hovatartozást az intellektuális preferencia dönti el. (...) Mivel mindkét csoport tagjai intelligensek, nem okozhat nehézséget megérteniük, mivel foglalkoznak a másik csoport tagjai. Mégis a kommunikáció figyelemreméltó hiánya tapasztalható a két csoport között. (Moser-Mercer, 1994: 17)

Moser-Mercer maga köztes helyzetben van: ő magát a természettudományos iskola hívének vallja (ezt tükrözik a kötet szerkesztési szempontjai is), ugyanakkor információfeldolgozó pszichológiai modellje alapján az elméletalkotó csoportba is besorolható – ld. Tommola (1995) felosztását, aki egy csoportba sorolta az algoritmusos modelleket készítő, fogalmi elemzéssel foglalkozó kutatókat, így Moser-Mercert, és a személyes tapasztalaton alapuló teóriákat, szubjektív megközelítést képviselő szakembereket, pl. a párizsi iskola képviselőit.

4. A kognitív pszichológiai modellek alkalmazhatósága

4.1 Barbara Moser-Mercer leíró információfeldolgozó modellje

A bevezetőben Moser-Mercer hangsúlyozza, hogy modelljét csak egy lehetséges modellnek tekinti, mivel a tolmácsolás kutatása az elfogadott paradigmák előtti korszakában van („pre-paradigm state”), amire általában jellemző különböző modellek ütköztetése. A modell időbeni folyamatként ábrázolja a tolmácsolást, alapjául Massaro (1975) elgondolása szolgál, aki az érkező akusztikus jelet a hallgató fejében létrejövő mentális reprezentációként ábrázolja. Természetesen a tolmács esetében, aki hol hallgató, hol tolmács, hol pedig mindkettő (az esetek 60–70%-ában), a folyamat ennél jóval bonyolultabb. A folyamat-ábra szerint a **strukturális alkotóelemek** a tárolt információ fajtáját írják le a feldolgozás egy adott szakaszában, míg a **funkcionális alkotóelemek** az egyes műveletekre vonatkoznak. Az egyes döntési pontoknál igenlő válasz esetén a folyamat folytatódik, máskülönben az információt visszautalják egy ko-

rábbi strukturális alkotóelemhez a folyamatban, ahonnét újra lehet próbálkozni.

A modell Schank (1972) nyomán tartalmaz még fogalmakat, fogalmi kereteket és fogalmi viszonyokat, amelyek egy közös, **interlingvális fogalmi bázist** alkotnak – amelyre az elhangzó szöveg megértése közben felrajzolódnak („mapping”) az adott nyelvi szerkezetek. A fogalmak azonban nemcsak nyelvtől független szemantikai információt hordoznak, hanem szenzorikus, fonetikus és szintaktikai információt is, így a forrásnyelvi és célnyelvi „ekvivalensek” és a köztük fennálló kapcsolatok rendszere egyaránt tárolható ugyanabban a fogalomban. A fogalmak kapcsolatrendszere amely a megértés folyamata során aktiválódik, **intralingvális** (szó és fogalom kapcsolata egy adott nyelven belül) és **interlingvális** (a fogalmak nyelvspecifikus megfelelői közötti kapcsolat). Fillmore (1968) modelljéhez hasonlóan, a tolmácsolás során aktiválódnak a fogalmi viszonyok, másfelől az interlingvális kapcsolatok lehetővé teszik az aktuális fogalmi elrendeződés kifejezését a célnyelven. A szövegfeldolgozás során jelentős szerepet kap még a megjósolhatóság („predictability”) és az önellenőrzés („auditory feedback”).

4.2. Kintsch és van Dijk szövegértési és szövegproduktív modelljének alkalmazhatósága

Macintosh (1985) hivatásos szinkrontolmácsok relétolmácsoláskor nyújtott teljesítményét (vezérkabinon keresztül történő tolmácsolás) vizsgálta Kintsch és van Dijk (1978) propozicionális modellje segítségével, és úgy találta, hogy a modell jól alkalmazható a tolmácsolásra. Pöchhacker (1994: 13) azonban figyelmeztet arra, hogy a modell eléggé elnagyolt: maguk a szerzők is szükségét látták egy új, az előzőnél komplexebb „stratégiamodell” kialakításának – bár a komplexitás növekedésével fordított arányban áll a modell alkalmazhatósága. A tisztán propozicionális modell autentikus szövegek esetében egyébként is kevésbé alkalmazható, mivel a tolmácsolás minőségének valódi („real life”, „real time”) helyzetben nem feltétlen a propozicionális pontosság („propositional accuracy”) a legfőbb kritériuma.

5. Neurofiziológiai és neurolingvisztikai kísérletek: a trieszti iskola

A trieszti *Scuola Superiore di Lingue Moderne per Interpreti e Traduttori* tolmácsolást oktató tanárai a nyolcvanas évek második felétől kezdik meg a kísérleteket orvosok, afáziás betegek, valamint tolmácsok és tolmácsolók bevonásával. Azt próbálják lépésről lépésre kideríteni, mi történik az agy „fekete dobozában” két- és többnyelvűek esetében, valamint szinkrontolmácsolás közben. Laura Gran a neurológus Franco Fabbro segítségével vizsgálta, **milyen hatással van a cerebrális lateralizáció a tolmácsolási adottságokra** (Gran & Fabbro 1987), és arra a megállapításra jutott, hogy koordinatív két-

nyelvű nőknek („female coordinate bilinguals”) van a legnagyobb esélyük arra, hogy jó konferenciatolmácsok lehessenek. Valeria Daro és mások azt kutatták, mekkora interferencia figyelhető meg verbális-manuális feladatok során („dual tasking”), ha anyanyelvre ill. idegen nyelvre dolgoznak a tolmácsok; továbbá hogyan működik a figyelem valamint az aktív és a hosszútávú memória (STM - „short term memory”, ill. „working memory”; LTM - „long term memory”) tolmácsolás közben, valamint, hogy milyen hatással vannak a verbális kommunikáció **nyelvenkívüli** elemei (beszédtempó, prozódia) a tolmácsok teljesítményére (Daro 1990).

Ezek a kísérletek a Gile (1990) által képviselt megközelítés szellemében, jól fókuszált, interdiszciplináris kutatásokon alapulnak, és nem elméletalkotók: egyelőre még a megbízható kísérleti adatok előállításával vannak elfoglalva. (A legújabb kísérleti eredményekről 1988-tól kezdődően az iskola által kiadott *Interpreters' Newsletter*-ben számoltak be.)

Hasonló interdiszciplináris kísérleteket máshol is folytattak, így pl. a bécsi fordító- és tolmácsképző intézetben (*Institut für Übersetzer- und Dolmetscherausbildung der Universität Wien*) Ingrid Kurz (1994) (pszichológus, konferencia- és médiatolmács, tolmácsstanár) elektroenkefalográfiával végzett vizsgálatokat, amelyek során kimutatta, hogy mindkét félteke aktiválódik szinkrontolmácsolás közben (bár a bal inkább, mint a jobb); eltérés mutatkozik attól függően, hogy anyanyelvre vagy idegen nyelvre történik a tolmácsolás; és jobbkezes nők esetében nagyobb a jobb félteke szerepe, amikor idegen nyelvre tolmácsolnak, mint amikor anyanyelvre tolmácsolnak. Noha a trieszti iskola kísérletei értékes adalékokkal szolgálnak a tolmácsolás közben zajló mentális folyamatokról, Pöhhacker (1993: 53) figyelmeztet a lehetséges problémákra is:

Bár egyetértek azzal, hogy „a valóság szisztematikus megfigyelése” önmagában is értékes lehet, kétlem, hogy a vizsgálat tárgya kutatható mindenféle előzetes elképzelés nélkül, anélkül, hogy tudnánk mit vizsgálunk, és milyen célból. Hogy ezt az előzetes (akár implicit) elképzelést lehet-e, kell-e elméletnek hívni, ez nagymértékben az adott tudományág módszertani konvencióitól függ. A dolgok jelenlegi állása szerint a tolmácsolással foglalkozó munkák nagy részében az elmélet az empirikus kutatás végső szakaszában jut csak szerephez, míg a kiinduláskor a vizsgálatok fogalmi kerete furcsamód tisztázatlan marad. E hozzáállást azzal a mottóval lehetne jellemezni, hogy „A kutatásra figyelj: az elmélet majd jön magától” (Take care of research and the theory will take care of itself!). (...) Mint már korábban rámutattunk, a tolmácsoláskutatásban vannak, akik hajlanak arra, hogy előzetes elméleti modell vagy a vizsgálat tárgyával kapcsolatos tényezők és viszonyok előzetes koncepciójának megléte nélkül kezdjenek bele empirikus kutatásokba. Figyelmük az on-line mentális mikrofolyamatokra irányul, míg a konferenciatolmácsolási feladat szakszerű ellátásával kapcsolatos interakcionális, szocio-pszicho-logikai, személyes és kulturális tényezők teljesen vagy részben, figyelmen kívül maradnak. (Pöhhacker 1993: 53)

6. Daniel Gile erőfeszítés-modellje

Gile erőfeszítés-modellje (1995) kognitív pszichológiai és pszicholingvisztikai előzményekre épül, főként a Kahneman (1973) által kidolgozott figyelmi kapacitás-modellre („capacity model”), és bevallottan pedagógiai célokat szolgál. Kahneman szerint a figyelem véges kapacitással bír („limited-capacity resource”), és rugalmasan megosztható az információfeldolgozás egyes szakaszaiban. A figyelem megosztása lehet automatikus vagy tudatos döntés eredménye, függ a különböző mentális feladatok nehézségi fokától, valamint dinamikus folyamat: a pillanatnyi igényeknek megfelelően, folyamatosan alakul.

Gile e kapacitás modell alapján állította fel saját feldolgozási kapacitás-modelljét („processing capacity”, PC) amely három különböző erőfeszítés között oszlik meg:

- (1) megértés („comprehension”);
- (2) memória („memory”)
- (3) beszédprodukción („production”)

Gile abból indul ki, hogy 1. a tolmácsoláshoz mentális energiára van szükség, amely viszont csak korlátozott mértékben áll rendelkezésre; 2. a tolmácsolás szinte teljes egészében leköti ezt a mentális energiát – sőt, az igények azt meg is haladhatják – ilyen esetekben a tolmácsolás minősége romlik. Úgy véli, hogy mindhárom fenti folyamat erőfeszítést kíván a tolmácsolástól: odafigyelés közben nem szelektálhatnak és kapcsolhatnak ki, mint azok, akiknek tolmácsolnak, és Gile nem ért egyet azzal a korábban gyakran hangoztatott állítással, hogy a beszédprodukción nem kíván jelentős erőfeszítést (vö. párizsi iskola). Feltevése szerint mindhárom folyamat tudatos műveletekből áll („fall under the category of non-automatic operations”), és tudatos erőfeszítést kíván a tolmácsolás részéről – ami a képzés egy bizonyos kezdeti szakaszában valóban hasznos és érvényes modellt kínálhat. Kár, hogy a szerző, aki korábban olyan szenvedélyesen kikelt az empirikusan nem igazolt, személyes elméletek gyártása ellen („personal theorizing” Gile 1990), most úgy tűnik, ugyanebbe a hibába esett.

7. Franz Pöchhacker funkcionális modellje

Pöchhacker (1995) úgy véli, hogy a látszólagos ellentétek ellenére, a humán indíttatású, elméletképző tábor híveit és az empirikus kutatással foglalkozó, ún. természettudományos közösséget egy lényeges vonás fűzi egybe: mindkét csoport a **folyamat-orientált** megközelítés híve. E meglepő kijelentésnek van is alapja, ha elgondoljuk, hogy Seleskovitchtól és Lederertől kezdve, egészen Gile-ig és a trieszti iskoláig szinte minden kutató figyelme a tolmácsolás folyamata felé fordult, és a tolmácsolást, mint komplex kognitív folyamatot elemezve próbált közelebb jutni annak a kérdésnek a megválaszolásához, hogy hogyan működik a tolmácsolás.

A „tudományos” (azaz kvantitatív eredményeket produkáló) megközelítés érdekében előtérbe kerültek az experimentális kutatások, bár az így kapott

eredmények érvényessége nem-kontrollált körülmények között sok esetben megkérdőjelezhető. Ezenközben figyelmen kívül hagyták az olyan holisztikus kereteket, mint a szöveg, szituáció, kultúra, és a tolmácsolási feladat egésze. Mivel kezdettől azon igyekeztek, hogy a tolmácsolást elhatárolják a fordítástól, meg sem igen próbálták a fordításelmélet tanulságait a tolmácsolásra alkalmazni. Pöchhacker a **folyamat-orientált** megközelítés helyett a **termék-orientált** megközelítés híve: egy háromnapos konferencia teljes anyagának alapján azt vizsgálja, mennyiben alkalmazható Vermeernek (1983) a fordításra kidolgozott skopos-elmélete és Holz-Manttari (1984) translatorikus cselekvés-elmélete a tolmácsolás esetében.

A 70-es években a fordításelméleti kutatásokban az ekvivalenciával kapcsolatos vizsgálatokat egy kommunikációs megközelítés váltja fel: a szöveget annak funkcióját figyelembevéve, a kommunikációs helyzetbe beágyazottan vizsgálják. Vermeer a célt („skopost”), azaz a célnyelvi szövegnek szánt funkciót tekintette a fordítás folyamatát leginkább meghatározó elvnek. A skopos-elmélet értelmében a fordítást és tolmácsolást kulturális transzfernek tekintik, a fordítás célját pedig nagyrészt a célnyelvi befogadók kiléte határozza meg. A célnyelvi szöveg eleget kell, hogy tegyen elsősorban az **intratextuális koherencia** (értelmezhetőség az adott kultúrán és kommunikációs helyzeten belül) és másodsorban az **intertextuális koherencia** (forrásnyelvhez való hűség) követelményeinek.

A funkcionista felfogás szerint tehát a mércét nem az eredetivel való ekvivalencia jelenti, hanem az, hogy a célnyelvi szöveg mennyiben tud saját szocio-kulturális kontextusában a szándéknak megfelelően működni. Annak eldöntéséhez, mi legyen a skopos, ki és hogyan határozza azt meg, Pöchhacker Holz-Manttari (1984) cselekvéselméletét vette alapul: a tolmácsolási megbízás elvégzésének („*translatorisches Handeln*”) valamennyi összetevőjét figyelembe kell venni, pl. a megrendelő körülményeit, elvárásait, indítékait, és a célnyelvi szöveggel kapcsolatos minden információt. A konferenciatolmácsolás esetében a tolmács és megrendelő közötti viszony nem egyszerűen egy szöveg fordítására korlátozódik, hanem egy **kommunikatív eseményről** van szó: ezért Pöchhacker a konferencia egészét **hypertextnek** tekinti, egy holisztikus egységnek, és nála a hypertext-skopos határozza majd meg a funkcionális szövegek megalakítását tolmácsoláskor (ellentétben a vermeer-i felfogással, miszerint a skopos a célnyelvi szöveg funkciójára is utalhat).

A részletesen ismertetett esettanulmány során Pöchhacker (1995) bemutatja, hogy a tolmácsolás szem előtt tartja a célkultúra konvencióit, és valóban történik kulturális transzfer. Ugyanakkor szinkrontolmácsoláskor nem minden esetben érhető el funkcionális invariancia (funkcionális azonosság a forrásnyelvi és célnyelvi szöveg között). Kérdés, hogy nemzetközi szakkonferenciákon mekkora a relevanciája a kulturális transzfernek, ha a résztvevők jelentős része nem a saját anyanyelvén kommunikál, ill. nemzeti hovatartozástól függetlenül, ugyanannak a szakmának a nemzetközi diakultúráját képviseli. Pöchhackernek e tanulmánya nagyszabású integratív keretet biztosít a funkcionális megközelítés híveinek számára, amelyhez a skopos elmélet hasznos kiindulást jelent ugyan, de a tolmácsolás esetében az elmélet további pontosításra, finomításra szorul, amelyhez a jövőben további empirikus kutatásokra lesz szükség.

Irodalom

- Altman, J. 1990. What helps effective communication? Some interpreters' views. *Interpreters' Newsletter* No.3. 23–32.
- Barik, H. 1971. A description of various types of omissions, additions, and errors encountered in simultaneous interpretation. *Meta* 16, 199–210.
- Brislin, R. W. (ed.) 1976. *Translation: Application and Research*. New York: Gardner Press.
- Csernov, G.V. 1969. Színhronnij perevod: recsevaja kompresszija – lingvizticseskaja problema. *Tyetranyi Perevodcsika*. 6. 52–65.
- Daro, V. Non-linguistic factors influencing simultaneous interpretation. In: Moser-Mercer, B. & Lambert, S. (eds.) 249–273.
- Fillmore, C.J. 1968. The Case for Case. In: E. Bach and T. Harms (eds.) *Universals in Linguistics Theory*. New York: Holt.
- Gerver, D. 1976. Empirical Studies of Simultaneous Interpretation: A Review and a Model. In: Brislin (ed.), 165–207.
- Gerver, D. & Sinaiko, W. H. (eds.) 1978. *Language, Interpretation, and Communication*. New York: Plenum Press.
- Gile, D. 1990. Scientific research vs. personal theories in the investigation of interpretation. In: Gran & Taylor (eds.) 28–41.
- Gile, D. 1995. *Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training*. Amsterdam: Benjamins.
- Goldman-Eisler, F. 1972. Segmentation of Input in Simultaneous Interpretation. *Journal of Psycholinguistic Research* 1. 127–140.
- Gran, L. & Fabbro, F. 1987. Cerebral Lateralization in Simultaneous Interpreting. In: Kummer, K. (ed.) *Across the Language Gap. Proceedings of the 28th Annual Conference of ATA*. Medford, N.J.: Learned Information. 323–335.
- Gran, L. & Taylor, J. 1990. (eds.) *Aspects of Applied and Experimental Research on Conference Interpretation*. Udine: Campanotto Editore.
- Herbert, J. (1952) 1968. *The Interpreter's Handbook. How to Become a Conference Interpreter* (2nd Ed.) Geneve: Georg.
- Holz-Mänttari, J. 1984. *Translatorisches Handeln. Theorie und Methode*. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.
- Ilg, G. & Lambert, S. 1996. Teaching Consecutive Interpreting. *Interpreting* Vol.1 (1) 69–99. Amsterdam: Benjamins.
- Jensen, P.A. 1985. SI: A note on error typologies and the possibility of gaining insight in mental processes. *Meta* 30, 1, 106–113.
- Kade, O. 1968. *Zufall und Gesetzmässigkeit in der Übersetzung*. Leipzig: VEB Verlag.
- Kahneman, D. 1973. *Attention and Effort*. Englewood Cliffs: Prentice Hall.
- Kurz, I. 1989. Conference Interpreting: User Expectations. In: *ATA Proceedings of the 30th Annual Conference*. Medford, New Jersey: Learned Information. 143–148.
- Kurz, I. 1994. A look into the „black box” – EEG probability mapping during mental

- simultaneous interpreting. In: Snell-Hornby, M., Pöchhacker, F. & Kaindl, K. (eds.) 199–207.
- Massaro, D. W. 1975. *Experimental Psychology and Information Processing*. Chicago: Rand McNally.
- Moser-Mercer, B. & Lambert, S. (eds.) 1994. *Bridging the Gap. Empirical Research in Simultaneous Interpretation*. Amsterdam: Benjamins.
- Moser-Mercer, B. 1978 Simultaneous Interpretation: A Hypothetical Model and its Practical Application. In: Gerver, D. & Sinaiko, W.H. (eds.) 353–368.
- Pöchhacker, F. 1995. Simultaneous Interpreting: A Functionalist Perspective. In: *Hermes, Journal of Linguistics*. 14. 31–53.
- Pöchhacker, F. 1993. On the Science of Interpretation. In: *The Interpreters' Newsletter* 5. 52–59.
- Pöchhacker, F. 1994. *Simultandolmetschen als komplexes Handeln*. Tübingen: Narr.
- Rozan, J.F. (1956) 1959. *La prise de notes en interpretation consécutive*. Geneve: Georg.
- Seleskovitch, D. 1975. *Langague, langues, et Mémoire. Etude de la prise de notes en interpretation consécutive*. Paris: Minard-Lettres Modernes.
- Seleskovitch, D. 1976. *Interpretation, a psychological approach to translating*. In: Brislin, R.W. (ed.) 92–116.
- Snell-Hornby, M. 1986. (ed.) *Übersetzungswissenschaft – eine Neuorientierung. Zur Integrierung von Theorie und Praxis*. Tübingen: Francke.
- Snell-Hornby, M. & Pöchhacker, F. & Kaindl, K. (eds.) *Translation Studies: An Interdiscipline*. Amsterdam: Benjamins.
- Tommola, J. 1995. *Topics in Interpreting Research*. Turku: Painosalama OY.
- Treisman, A. M. 1960. Contextual cues in selective listening. *Quarterly Journal of Experimental Psychology* 12. 246.
- Vermeer, H. J. 1986. Übersetzen als kultureller Transfer. In: Snell-Hornby (ed.) 30–53.
- Wolvin, A. & Coakley, C. G. (1982) 1988. *Listening*. Dubuque, Iowa: Wm. C. Brown.